

Open Access og fremtidens bibliotek

Open Access er et begrep man har hørt stadig oftere det siste tiåret, og stadig flere møter Open Access som en realitet de må forholde seg til på en eller annen måte.

JAN ERIK FRANTSVÅG

Hva betyr så dette begrepet? Bruken er ikke helt entydig, det finnes flere «smaker», men noen elementer er felles i all gjengs bruk av begrepet: Open Access innebærer at en vitenskapelig tekst gjøres fritt tilgjengelig på internett, og at brukeren tillates de fleste former for gjenbruk og videre distribusjon. Noen ganger tillates enhver videre bruk, andre ganger kun ikke-kommersiell gjenbruk.

Hvorfor gjøres dette? Tradisjonell utgivelse av vitenskapelige tekster i regi av kommersielle forlag forutsetter at leseren skal betale det selve utgivelsesprosessen koster. I en papirbasert verden, hvor eksemplarer både har en produksjonskostnad og en distribusjonskostnad, er en slik modell svært tjenlig. Men i en digital verden, hvor kopier ikke har nevneverdige produksjons- eller distribusjonskostnader, bør man tenke seg andre måter å organisere dette på.

Opphavsretten tar sikte på å verne opphavsmannens interesser. I den tradisjonelle vitenskapelige publiseringen benyttes opphavsretten til å beskytte forleggerens interesser – det å finansiere utgivelsen – på en slik måte at det strir mot opphavsmannens mest fundamentale interesse: Det å bli lest.

Dette er ikke en moralsk dom over utgiverne, men et logisk resultat av måten vitenskapelige utgivelser har vært finansiert på: Man må utestenge dem som ikke kan eller vil betale for tilgang til det som er publisert. Kun da kan man sikre de nødvendige inntekter.

Den vitenskapelige forfatter har ingen privatøkonomisk interesse av sitt rent vitenskapelige forfatterskap – vitenskapelige tidsskrifter honorerer ikke forfatterne. Forfatterne ønsker å bli lest og bli

sitert, det er dette som gir forfatteren nytte. Samtidig er det kun fri tilgang for lesere som gir fullt rom for den kritiske lesing som skal sikre den vitenskapelige kvaliteten i det som publiseres og siteres. Og skal vitenskapen komme fullt ut til nytte, må samfunnet ha fri tilgang til det som publiseres, slik at næringsliv, forvaltning og den offentlige debatt kan utvikle seg på basis av best mulig informasjon. Modellen med betaling for å få tilgang er, som man vil se, stikk i strid med både forfatterens, vitenskapsens og samfunnets interesser.

Open Access er en modell hvor leserne har fri tilgang til det som er publisert, modellen tilfredsstillende på denne måten både forfatterens, vitenskapsens og lesernes behov. Det er imidlertid ikke

JAN ERIK FRANTSVÅG
Prosjektleder for NORA

Foto: Stein Høydalsvik

slik at Open Access betyr at publisering er gratis – forleggere og andre utfører viktige funksjoner, som fortsatt må finansieres på en eller annen måte.

NORA – NORWEGIAN OPEN RESEARCH ARCHIVES

Omfatter alle norske institusjoner som har et vitenarkiv. Startet som et samarbeid mellom universitetsbibliotekene ved UiO, UiB, NTNU og UiT i 2005 for å samordne arbeidet med vitenarkiv slik at effekten av vitenarkivene ble størst mulig. Blant annet felles metadatamodell og felles vokabularer. Finansierte av ABM-U som et prosjekt 2005–2007. Finansierte av KD 2008–2009. Sekretariat lokalisert ved UiT, teknisk drift ved UiO (USIT).

Innholdet

Per i dag: 35 vitenarkiver
50 institusjoner
25 000 dokumenter

Tjenester

- Daglig høsting av metadata
- Felles nasjonal søketjeneste med gode søkemuligheter og RSS-tjeneste
- Levering av metadata på avtalte formater og i henhold til gitte kriterier til nasjonale og internasjonale tjenester:
 - DEEP (Dart Europe E-thesis Portal)
 - DRIVER (EU-finansierte europeisk vitenarkivsamarbeid) – p.t. under testing
 - WorldWideScience.org (søketjeneste driftet av US Department of Energy)
 - BIBSYS Ask neste utgave – p.t. i test, forventes satt i produksjon i løpet av høsten
- Langtidslagringsløsning i regi av Nasjonalbiblioteket – avventer NB
- Lenking fra Frida til fulltekst i lokalt vitenarkiv
- Informasjonsvirksomhet overfor forskningsinstitusjoner og institusjoner innen høyere utdanning

NORA

Kommersiell Open Access-forlegger krever et gebyr for sitt arbeid med artiklene, dette gebyret må forfatterens oppdragsgivere betale. Mange Open Access-tidsskrifter drives imidlertid etter en mesénmodell, hvor en institusjon er vert for tidsskriftet og dekker alle dets utgifter. Ingen norske Open Access-tidsskrifter, og få nordiske, krever gebyr via forfatterne. I Norge finnes det i dag 16 Open Access-tidsskrifter, av disse er 12 godkjente vitenskapelige tidsskrifter. Flere tidsskrifter er «underveis». Internasjonalt regner man med at det finnes ca. 4500 Open Access-tidsskrifter. Gjennom tjenesten DOAJ (Directory of Open Access Journals), som driftes av Universitetsbiblioteket i Lund, oppnår tidsskriftene bedre distribusjon, og de blir langtidslagret gjennom et samarbeid med e-Depot-tjenesten til det nederlandske nasjonalbiblioteket.

En annen variant av Open Access er vitenarkivene. Dette er oftest institusjonsbaserte databaser hvor forskerne kan tilgjengeliggjøre kopier av formelt publiserte artikler. Svært mange forleggere tillater en slik tilgjengeliggjøring i en eller annen form. Institusjonene benytter også vitenarkivene til å gjøre tilgjengelig materiale som tidligere har hatt veldig begrenset distribusjon, som masteroppgaver, doktoravhandlinger og interne rapportserier. I dag finnes det ca. 35 slike vitenarkiver i Norge, de dekker ca. 50 institusjoner og inneholder ca. 25 000 dokumenter. På verdensbasis finnes det ca. 1500 vitenarkiver, og antallet vokser jevnt år for år.

De norske vitenarkivene arbeider sammen gjennom NORA – Norwegian Open Research Archives. NORA samordner arbeidet i arkivene for å få økt synlighet for, og nytte av, innholdet i arkivene, og med å etablere nødvendige felles løsninger for arkivene. Blant annet har NORA og Nasjonalbiblioteket beskrevet en løsning hvor Nasjonalbiblioteket, bygget på data fra NORA, kan sørge for langtidslagring av innholdet i de norske vitenarkivene. Dette er en viktig funksjon

å få på plass, og institusjonene venter nå på at Nasjonalbiblioteket skal realisere sin del av løsningen. I og med eksistensen av NORA, som kan tilby komplette data fra de norske arkivene fra ett høstingspunkt, er det langt enklere å lage løsninger som bygger på vitenarkivene, i Norge enn i de fleste andre land.

Open Access er kommet for å bli. Så langt er det forskningsbibliotekene som har vært drivkraften i denne utviklingen, i forskningssektoren er det de som har kompetansen når det gjelder tilgjengeliggjøring og distribusjon av denne typen materiale. Og det er de som først og fremst har merket de økonomiske konsekvensene av den tradisjonelle modellen på kroppen – «tidsskriftkrise»: stadig flere og stadig dyrere vitenskapelige tidsskrifter – har vært på deres agenda i mange år.

Elektronisk distribusjon av vitenskapelige publikasjoner og Open Access er begge trender som gjør at tradisjonelt arbeid forsvinner fra bibliotekene.

Elektroniske publikasjoner skal ikke mottaksregistreres, merkes, plasseres og ryddes etter bruk – og heller ikke kasseres. Samtidig er det bibliotekene som kan kunnskapsorganisering, som kan metadata og som vet hvordan elektronisk informasjon mest effektivt distribueres. Likeledes har institusjonene behov for et kompetansesenter som kan ivareta behovet for å arbeide med vitenarkiver og Open Access-publisering. Den teknisk-praktiske delen av dette bør ikke legges til de ulike fagmiljøene – det må skilles mellom den faglige redaktør- og fagfellevirksomheten, som utvilsomt hører til i fagmiljøene, og infrastrukturen som må sentraliseres for å kunne drives effektivt.

Tradisjonelt har forskningsbibliotekene hatt som sin primære oppgave å skaffe informasjon til studenter og forskere. Kanskje fremtidens forskningsbibliotek først og fremst vil arbeide med å skaffe lesere til sine studenter og forskere?

Open Access and The Library Of The Future

Open Access entails making an academic text freely available online, including allowing the user most forms of reuse and further distribution. Sometimes all forms of use are permitted, other times only non-commercial use is permitted.

Copyright laws were established to protect the interests of the creator. In traditional academic publication, copyrights are used to protect the interests of the publisher – to finance the publication – in such a way that it infringes upon the most fundamental interest of the creator: Being read.

Open Access is a model wherein readers can freely access what has been published; the model thus satisfies the needs of the author, of science, and of the readers. However, this does not mean that Open Access publication is free of charge; publishers and other actors still perform key functions, which must

be financed somehow. Commercial Open Access publishers demand a fee for taking on the articles, and this fee is payable by the author's clients. Many Open Access journals, on the other hand, operate on the basis of the patron model, where one institution takes on the responsibility of hosting the journal, covering all of its fees. No Norwegian Open Access journals, and very few Nordic journals, require fees from authors. There are currently 16 Open Access journals in Norway, of which 12 are accredited academic journals. There are an estimated 4500 Open Access journals worldwide.

Traditionally, the primary task of research libraries has been to find information for students and researchers. Perhaps the primary task of the research library in the future will be to work on finding readers for its students and researchers?